

Om stenkrossen på Väderön Text: John Henrysson

Stenbrytning eller åtminstone stenhämtning tycks ha förekommit på Hallands Väderö från mitten av 1800-talet och en bit in på 1900-talet. På Bjärekusten finns spår efter stenbrytning och rester av anordningar för krossning på flera platser. Krossarna på Väderön och vid Dagshög var igång samtidigt medan Bäckebro vid Burensvik tog över under mellankrigstiden. Stenbrytning, krossning och frakt av makadam i ofta små skutor till främst Köpenhamn var en viktig inkomstkälla för bygdens folk.

Platsen för det gamla stenbrottet vid Innäset sedd från havet i söder.

Stenbrytning i större skala vid Innäset på Hallands Väderö fick organiserad form efter sekelskiftet 1900. Tillstånd för brytning gavs 1899. Brytningen började 1902 och upphörde 1917. Väderöns Stenförädlings AB, Torekov, bildades i december 1905. I S. P. Johanssons arkiv finns en **Registerbok**, som tar upp sex delägare med vardera 25 aktier à nominellt 100 kr, en **Hufvudbok** och en **Inventariebok**, båda för tiden 1911–1915. I ett kyrkorådsprotokoll från 1911 kan man läsa att stenhuggarkontraktet av 1902-03-15 förlängdes på 10 år och att bergavgiften nedsattes till 50 öre per dansk kubikfamn.

1902 fick bolaget en räkning från Svedala på 1 172:68 öre för stenkrossen. Den 5 maj inskrevs kostnader för järnvägsfrakt till Malmö och lastning där med kran samt kostnaden för 45 hl stenkol till ångmobilen, som drev krossen. Av senare räkningar från Björn Anderssons Mek. Verkstads AB i Svedala framgår att krossen hade en excenter och krossplattor, som behövde bytas då och då. 1912 finns en räkning för frakt av 200 hl fyrkol från AB Sylvan & Qvibelius i Helsingborg med Albin (S.P. Johanssons jakt seglad av Albert Cornelius Falk).

Krossmaskin, inventarier och hus värderades per 1/1 1911 till 16 288:40 och ett år senare till 1 000 kr mer. Lagret av olika sorters stenprodukter mättes i famnar. *Famn som volymenhet* har inneburit detsamma som kubikfamn, dvs. ca $(1,7814 \text{ m})^3 \approx 5,65 \text{ m}^3$. Källa: NE. Det mesta är ”skrot” (blandat material). Fraktionerna kallades ”skerf” eller ”makadam” och förekom i måtten $\frac{7}{4}$, $\frac{5}{4}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ och $\frac{1}{16}$ tum. Priset varierade 1913 från 14 kr till 36 kr per kubikfamn (störst och minst var dyrast) medan skrotstenen värderades till 6 kr/famn. 1912 fanns 100 famnar skrotsten och 160 famnar skerf i lager, motsvarande 1500 m^3 .

Vid Innäset finns den s.k. "Krossabryggan" kvar. En tid var bryggan infordrad med plankor. Bild på sidan 5. Även rester av en förvaringsplats för sprängmedel och såren i terrängen syns. Man hade en cementerad plattform för skärvhögarna. Ännu på 1970-talet kunde man se var kross och lokomobil stått.

Hur skärven överfördes från de rälsburna tippvagnarna till skutorna lastrum kan man fundera på. Gissningsvis tippades skärven i en lutande ränna och fick kasa ner i lastrummet på skutan där man skyfflade ut skärven med s.k. ”sliskar” som stöd för skyfflarna.

Avlöningslistor i arkivmaterialet för 1902-1905 och 1912 visar att 7-8 personer arbetade med sprängning, krossning och lastning vid båda dessa tidpunkter.

Stenhuggare kunde övernatta i Lotsstugan, nuvarande Väderö museet, som 1903-1908 arrenderades av John Åkeson, aktieägare i bolaget. Stugan kallade då "Stenhuggarhuset".

1905 medgav kyrkorådet att enskilda personer tills vidare fick hämta sten på Väderökusten mot avgift på 75 öre per dansk kubikfamn, motsvarande bolagets bergavgift.

Vid Kallskärslid har det brutits sten för bl.a. trappor, kanske även gatsten. I smedjan, som finns kvar som ruin, västtes och härdades borrh. I Väderö museet visas redskap för stenhuggning.

Om stenskutur

De skutor, **Hilda, Avance, Blenda, Frida, Ester** och emellanåt några andra, som 1902-1904 fraktade skärv från Väderön till olika köpare, främst i Köpenhamn, var på bara 15-20 brutton, en volym motsvarande 45-60 m³. De lastade 4-5 famnar, enligt en kassabok före bildandet av aktiebolaget 1905. Detta motsvarar ca 25 m³ eller 50 ton skärv. Fartyget **Astrid** lastade en gång 6½ famnar. Efterhand blev skutorna fler och större. De återkom till Väderön med ojämna mellanrum beroende på segelväder och efterfrågan på frakter. En returresa till Köpenhamn klarades i bra väder på 3-4 dygn men vanligtvis tog det någon vecka. Ibland gick det mer än 14 dagar innan samma båt hämtade ny last vid ön. Simon Börjesson (son till S.P. Börjesson nedan) berättar att han varit med om en rekordresa Väderön-Köpenhamn och tillbaka på 36 timmar. Då var vinden bra.

Reck skriver att strömmen vid svag vind satte Blenda på grund sydost om Orskär den 29 augusti 1904. Hon hade stenlast för Odense och klarade sig den gången med små skador. På hemväg från Köpenhamn utan last den 21 augusti 1907 gick det sämre. I dåligt väder gick hon på ett grund vid Skaudd och blev vrak. Ägare sedan 1901 var Otto Nilsson. Frida ägdes av Petter Nilsson "Möller" (se nedan). Även Avance var en Torekובåt. Namnbrädan hänger i Skjulet vid hamnen.

Delägarna och deras anknytningar till Väderön och bygden

Fem av aktieägarna i Väderöns Stenförädlings AB var ordsbor med förtroendeuppdrag i kommun och församling och efterlämnade alla en stor släkt som verkat och satt spår i bygden. Delägarna tycks ha haft olika kompetenser och arbetsuppgifter i bolaget:

John Åkeson, titulerad ”agent”. Han namn står först i registerboken. Troligen var han representant för bolaget hos kunder och verksam från bl.a. Helsingborg. Som nämnt ovan hyrde Åkeson Lotsstugan på ön. Läs mer härom i artikeln Lotsstugan och Väderö museet. 1905 fick han löfte att på tio år arrendera ett Kappelhamnskärr av kyrkorådet för att uppföra en byggnad. Möjligen avsågs den barack, som fanns på huvudön intill stenbrottet, och som 1925 inköptes och byggdes om av Väderöklubben till ”Hied”. Bild på sidan 4.

Ännu obekräftade uppgifter från släktforskare tyder på att Åkeson kom från Kullabygden och sannolikt var bror till Peter Fredrik Åkesson (f. 1863), som 1896 gifte sig med den tolv år yngre Olga Romare från Torekov. De bodde i ett stort hus, som övertvårar södra änden av Christopher Barfoths gata. Peter var långa perioder till sjöss eller i Amerika. Sönerna Jimmy och Einar med tillsammans tio barn har spritt sin släktgren framgångsrikt över Sverige och världen. Några ättlingar stannade på Bjäre och andra har återvänt till bygden.

O.P. Johnson (1850-1916). Ola Peter Johnson har titeln kommunlordf. på sin gravsten på Torekovs kyrkogård. Han var snickare och byggmästare och uppförde tillsammans med en murarmästare stallbyggnaden på ön år 1900. Som ortens ledande kommunalman ville han väl stötta den lokala industrin. Han är farfar till bl.a. Gösta Johnson, som kört Väderötrafik, guidat på Väderön och gjort träkorset på öns Kyrkogård.

S.P. Johansson (1865-1935) var nog någons sorts VD och bokhållare. Sven Petter (enligt Renck kallad Svavel-Petter på grund av sitt språkbruk - men likväl kyrkvärd i Torekov) hade arbetat i silvergruvan i Elkhorn i Montana och hade således praktisk erfarenhet av "gruvdrift". Han företrädde bolaget vid förhandlingar om nedsatt stenkrossavgift med kyrkorådet 1906. S.P:s aktiepost övertogs av okänd anledning i februari 1913 av den 14 år yngre brodern Carl J. Johansson, som övertagit gården i Torekov efter föräldrarna Ola och Elna. 1906 köpte S.P. jakten Albin (21 bruttoton), som med skepparen Johan Steen fraktade makadam till Danmark. Senare, med Albert Cornelius Falk som skeppare, gick hon i en sorts linjetrafik mellan Öresundshamn och Torekov. 1913 övertog S.P. Elsa (24 bruttoton), byggd 1863 i Lerhamn, från Frans Ljungberg (redare i Torekov vid denna tid) och Carl Steen blev skeppare på henne. Hon gick i stenfrakt. I november 1921 gick hon på grund vid Skaudd på väg till Bäckebo för att lasta. Då hade stenbrytningen på Hallands Väderö upphört. Elsa bärgades och högs upp 1931.

Hemkommen från Amerika övertog S.P. år 1900 J. J. Ekmans spannmåls-, kol- och vedfirma vid Storgatan. Ekmans son Albert var skogvaktare på ön 1891-97 och drev sedan gästgiveri och vattenfabrik i Torekov. Han var duktig fotograf och tog många fina foton, inte minst på Hallands Väderö. Ekan lärde nog fotografering av konstnären Wilhelm von Gegerfelt, som bodde i villa Solbacken på Väderön året runt kring förra sekelskiftet. I Väderö museet finns ett foto från 1914 med S.P. Johanssons familj och en vänfamilj på pic-nic på ön. Med på bilden är också Emanuel Mårtensson, skogvaktare 1903-21. När ön några år låg under "Skogsstaten", blev Mårtensson utnämnd till kronoskogvaktare. Nils Stefansson, som var skogvaktaren på ön 1924-36, var svärson till S.P. och brorson till Oscar Stefansson på Solgården, liksom S.P. kyrkvärd.

Friden Kullenberg (1850-1929) var kustroddare och kan ha varit platschef vid krossen. Han gifte sig 1876 med Fredrika, född på Hallands Väderö 1855 som dotter till lotsen Obertelius Benediktus Romare och lillasyster till P.G. Nilssons Fredrika. Sonen Friden Briard blev kustvakt och drev tillsammans med sin hustru pensionat Ydrehall. Yngste sonen Nils kom att spela en ledande roll inom Väderötrafiken tillsammans med Friden Briards söner Åke och Sigurd. Båttrafiken till Väderön samlades senare av Åkes son, sjökaptanen Anders, i ett bolag. Åke och hans hustru Svea var också tillsynspersoner och båttransportörer för Väderöklubben på Hied. Detta uppdrag övergick sedan till Gösta Johnson, sonson till O. P. Johnson.

S.P. Börjesson (1854-1944) hette också Sven Petter och var skeppare och skutägare. Bytte 1908 Gustafva mot den på Råå nybyggda och större St Thora, som behölls i tio år. S.P. är farfar till Sven Börjesson, ordf. i Torekovs Hembygds- och sjöfartsmuseet och hans syskon.

P.G. Nilsson. (1844-1934) Petter Gustaf Nilsson "Möllare" var finansiär i bolaget och ställde upp med lån. Han hade varit sjöman och fiskare och var skogvaktare på ön åren 1867-72. 1867 gifte han sig med Maria Romare från ön och blev skogvaktare där till 1872. Han var också möllare. Stockmöllan i Torekov hade då flyttats från platsen där den nya kyrkan byggdes 1862 till en annan plats på Littorinavallen närmare strandskogen. Nilsson blev även redare. Stenskutan Frida på 15 bruttoton följdes 1906 av galeasen Greta (32 bruttoton), som byggdes på Råå för Petter och hans äldsta söner. De köpte sedan allt större fartyg. Barnen antog efternamnet Möller. Som skogvaktare på Väderön efterträddes Petter Gustaf Nilsson av sin namne Jöns Peter Nilsson, kanske även det ett skäl för ett särskiljande namnbyte.

* HALLANDS VÄDERÖ *

www.hallandsvadero.se

Källor: S.P. Johanssons arkivhandlingar i privat ägo.
 Dokumentation Torekov. Pärm 5. Hallands Väderö. Blad 11;1-11:5 av Stig Åke Wermén.
 Finns på Torekovs bibliotek och innehåller utdrag från Torekovs Kyrkoråds protokollbok.
 Burensvik-Dagshög av Karin Falkmer, 2005.
 Skutfarten i Torekov av Olle Renck, 1999.
 Skepparsläkten Pål Romare. Tredje släktboken, red. Pernilla Romare, 1999.

BILDER

Det är ont om bilder från stenbrottet. Detta foto finns i Johan Eriksons bok om Hallands Väderö från 1920.

←

Man skimtar rälsen som går ut bild mitt i högra kanten.

Foto G.V.Cronquist.

Det gamla Hied.

Stenhuggarnas bostad 1920.

Väderöklubbens album.

Det nya Hied 1925 från motsatt håll.

Väderöklubbens Klubbstuga.

Väderöklubbens album.

Atlantkajen är Väderöklubbens interna namn på "Krossabryggan" vid infarten till Kungshamn.

Den gjutna stommen förlängde klubben några gånger med pålar och plankor. Men is och stormar tog plankorna så numera får bryggan vara "naken".

Bilden kommer från Lennart Höjer, bildmästare i Väderöklubben. Männerna på bilden är medlemmar som väntar på att bli hämtade av taxibåt från land och för att ta emot proviant.

Stenbrytning på ön har tillfälligt förekommit på andra platser på ön. Den mest bekanta platsen är vid Vitesand där man troligen gjorde trappstenar. Nedanför Kallskärslid finns ruinen av en smedja. I området finns stenblock med borrhål och en del sprängsten. Bilderna är hämtade från artikeln [Besök platser på ön](#), som återfinns under flikarna [Besök ön](#) eller [Se och göra](#).

Ruinen av Smedjan. Foto John Nygren.

Stenblock med borrhål.
Musselskalet är ca 6 cm långt.